

.....
(кінець XIX - початок XX ст.). - Х., ФОП «Петров І.В.», 2007. - 301 с.; 3. Шрейдер Г.И. Наше городское общественное управление // Этюды, очерки, заметки. - СПб., 1902. - Т. 1. - Кн. 1. - 337 с.; 4. Г. Харько. Справочник по городскому общественному управлению. - Х., 1913. - 103 с.; 5. Максименко Д.П. Очерк деятельности Харьковского городского общественного управления по начальному народному образованию. 1871 - 1901 гг. - Х., 1903. - 136 с.; 6. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). - Ф. 154. - Оп. 1. - Спр. 486; 7. Полтавские губернские ведомости. - 1872. - № 71; 8. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО). - Ф. 1. - Оп. 1. - Спр. 24; 9. Екатеринославские губернские ведомости. - 1871. - № 13; 10. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжин (далі – ВДАЧОН). - Ф. 1. - Оп. 1. - Спр. 1; 11. Матеріали по обслідуванню Александровских ремесленных училищ Харьковской губернии (1909 - 1910 гг.). - Х.: Печатник, 1910. - 293 с.; 12. Полтавские губернские ведомости. - 1871. - № 94; 13. Екатеринославские губернские ведомости. - 1888. - № 97; 14. ДАЧО. - Ф. 127. - Оп. 10. - Спр. 450; 15. Памятная книжка Киевского учебного округа. - К., 1890. - Ч. 4. - 210 с.; 16. Максименко Д.П. Очерк деятельности Харьковского городского общественного управления по начальному народному образованию. - 1871 – 1901 г. - Х., 1903. - 136 с.; 17. Свод постановлений черниговской городской думы от 1871 - 1883 гг. - Чернигов, 1883. - 410 с.; 18. Отчет о Нежинских воскресных классах для взрослых мужчин за 1895 – 1896 гг. - Чернигов, 1897. - 22 с.; 19. Журнал Черниговского губернского земского собрания за 1878 г. - Чернигов, 1897. - 510 с.; 20. Шара Л. Роль муніципальних органів у розвитку освіти на Чернігівщині (1870 – 1900 рр.)// Сіверянський літопис. - 2005. - № 5. - с. 59 - 64; 21. ВДАЧОН. - Ф. 5. - Оп. 1. - Спр. 1239; 22. ДАСО. - Ф. 1. - Оп. 1. - Спр. 24; 23. Екатеринославские губернские ведомости. - 1888. - № 30; 23. Неделя. - 1885. - № 8; 24. ДАСО. - Ф. 1. - Оп. 1. - Спр. 37; 25. Неделя. - 1885. - № 9.

О.В. Лісовська

РОЛЬ СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Соціальний феномен національної інтелігенції Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст. є досить універсальною історико-соціальною категорією, яка дозволяє стверджувати, що саме в той час відбулося звернення до концепту української ідеї, яка мала як історіософське значення у вимірі перспектив української державності, так і політичний підтекст, який мав виявитися у розгортанні масштабного руху соціального протесту із залученням усіх без винятку верств.

Історичні події другої половини XIX – початку XX ст. виявили тенденцію, яка засвідчувала, що інтелігенція Наддніпрянщини несвідомо перебрала на себе роль нової політичної еліти, в об'єктивній історичній реальності доводячи це соціальною практикою і конкретною діяльністю її представників.

Історія української інтелігенції завжди привертала увагу українських науковців-суспільствознавців. Особливе місце у дослідженні даного питання займає історія сільської інтелігенції на різних історичних етапах. Незважаючи на те, що існує чимало досліджень, присвячених з'ясуванню даної проблеми, однак чимало аспектів діяльності сільської інтелігенції залишаються не з'ясованими. На окрему увагу заслуговує питання про роль цієї верстви населення у формуванні підвалин модерної української нації в другій половині XIX – на початку XX ст.

У сучасній історичній науці немає окремого наукового дослідження, в якому було б висвітлено професійну, соціокультурну, економічну та політичну діяльність сільської інтелігенції, її самооцінка, участь у національному русі. Проте, є чимало робіт, в яких у загальному контексті історії української інтелігенції висвітлюються питання, що стосуються нашого дослідження. До них належать праці Б. Кравченка [1], Г. Касянова [2], І. Лисяка-Рудницького [3], Г. Турченка [4]. Вагоме місце у висвітленні окремих сюжетів з історії сільської інтелігенції в XIX – XX ст. належать членам Інституту селянства Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького Ю. Присяжнюку [5-7] та

І. Фаренію [8-9]. Так Ю. Присяжнюку належать ґрунтовні дослідження, в яких висвітлюється проблема ролі селянства в збереженні національної ідентичності українців в XIX – на початку XX ст., ментальність і традиціоналізм українського селянства [10-11].

Метою дослідження є спроба визначення ролі сільської інтелігенції Наддніпрянської України у формуванні підвалин української нації в другій половині XIX – початку XX ст., з'ясування здатності цієї верстви адекватно реагувати на модернізаційні виклики, що несла з собою ця епоха. Об'єктом вивчення є сільська інтелігенція зазначеного періоду, предметом – її роль у формуванні підвалин модерної української нації. Новизна нашого дослідження полягає в тому, що під таким кутом зору окреслена проблематика практично відсутня в історіографії.

Напередодні реформ 1860-1870-х рр. основну масу нечисельної інтелігенції на селі становили урядовці, священники і вчителі. Після реформ, що призвели до змін соціальної структури українського села, почали збільшуватись кількісний та якісний склад сільської інтелігенції.

Існують різні версії та аналіз перепису населення 1897 р. Так

Б. Кравченко стверджував, що у 1897 р. три чверті українців, які мали професії, пов'язані із розумовою працею, проживали в сільських районах [1, с. 58], а це близько 100 тис. осіб. Г. Касьянов у своєму дослідженні зазначав, що на селі фактично мешкало 42 % всієї інтелігенції Наддніпрянської України [2, с. 32], тобто не більше 55 тис. осіб.

Зрозуміло, що загальна кількість сільської інтелігенції, подана

Б. Кравченком, є завищена, а Г. Касьянов у своїх обрахунках не брав до уваги сільське духовенство, тож його дані дещо занижені. Хоча можна точно стверджувати, що загальна кількість сільської інтелігенції Наддніпрянської України наприкінці XIX ст. коливалась від 55 до 100 тис. осіб.

У наступне двадцятиріччя чисельність сільської інтелігенції значно збільшується. Напередодні 1917 р. в українському селі проживало 411,2 тис. інтелігентів і службовців (сюди не входили поміщики й дрібні підприємці), що становило 1,6 % мешканців української сільської місцевості [4, с. 83]. У дослідженні С. Рудницького зазначалось, що «інтелігентного людського матеріалу, придатного для державного будівництва і культурної роботи, рахують наддніпрянці в себе на один мільйон...» [12, с. 382]. Якщо зіставити свідчення Г. Турчина та С. Рудницького, то можна зробити висновок, що частка сільської інтелігенції Наддніпрянщини на поч. 1920-х рр. значно перевищувала 42 % і сягала близько 500 тис. осіб.

Існували різноманітні джерела формування сільської інтелігенції. У XIX ст. вона формувалась за рахунок «декласованих нащадків інших суспільних верств» [3, с. 363]. На жаль, селянство не скористалося тими можливостями, які надавали їм реформи 1960-1970 рр. У психології селянина збереглося переконання, сформоване упродовж віків, що фізична праця є пріоритетнішою за розумову [5, с. 9]. Можливо, це й було причиною зневажливого ставлення селян до поміщиків, підприємців, комерсантів, чиновників, представників інтелігенції [11, с. 43]. Будь-який місцевий інтелігент, особливо новоспечений, міг очікувати на наклеп та пограбування з боку українських селян. Незважаючи на те, що після революційних подій 1905-1907 рр. збільшилися можливості для здобуття освіти селянами, проте вони ними не користувалися. Загальна чисельність селян, які були залучені до формування сільської інтелігенції, порівняно з XIX ст., не змінилася. Основним джерелом формування сільської інтелігенції залишалося збідніле та декласоване дворянство. Крім того, на рубежі XIX-XX ст. інтелігенція, яка жила й працювала на селі, вже сама себе відтворювала.

У другій половині XIX – на початку XX ст., в зв'язку з ринковими трансформаціями, українська сільська інтелігенція Наддніпрянської України була поставлена у двозначне становище. З одного боку, вона була змушена жити й працювати в середовищі, яке важко пристосовувалося до викликів модерної доби, а з іншого боку, – задовольняти свої меркантильні потреби жити краще. Есери неодноразово звертались до інтелігенції у своїх революційних відозвах, закликаючи їх приєднатись до селян і робітників [13, арк. 8]. Але єдине на той час, що об'єднувало українських селян і сільських інтелігентів, – це опозиціонування правлячому режимові. Зміна влади видавалася їм найкращим шляхом вирішення багатьох проблем, особливо надання українцям автономії або ж здобуття ними незалежності. Сільські інтелігенти вважали, що це сприяло б створенню сприятливого для них соціокультурного та економічного клімату. Ідеї революційного руху вироблялися насамперед інтелектуалами міста. Сільська ж інтелігенція, в свою чергу «непевна і спантеличена пристала до того руху лише тоді, коли він набув певного престижу. Майбутні активісти з інтелігенції формувалися в містах, але не з міських мешканців» [1, с. 59]. Тому, очевидно, що сільська інтелігенція Наддніпрянської України стала одним із найактивніших агітаторів революційного руху.

Український селянин відігравав значну роль у збереженні власної етнічності, але разом з тим, він був неспроможний осмислити і реалізувати національно-державну справу [10, с. 80]. Хоча це стосується більшості дореволюційного селянства, а організована до 1917 р. сільською інтелігенцією активна меншість вже становила цілком реальну силу для власного державотворення, об'єднуючись у кооперативи, просвіти, регіональні осередки перших національних партій. Навіть великий історик М. Грушевський, висвітлюючи засідання кооперативного з'їзду у Києві 14 березня 1917 р., абсолютно справедливо наголошував на його визначній ролі. Саме на цьому з'їзді вперше широко обговорювалися питання державного будівництва та українізації [14, с. 136-137].

Незважаючи на різнобічне ставлення українського селянства до сільських інтелігентів, досить часто їхні інтереси збігалися. Особливо це простежується в 1902-1903 та 1905-1907 рр. Із поразкою

Першій російській революції одна частина селянства розчарувалася у співпраці з інтелігенцією, інша – продовжувала з ними тісно працювати. У зв'язку з цим ставлення сільських інтелігентів до селянства теж було неоднозначним. Частина інтелігенції звернулася до селян, інша шукала кращих союзників з такими ж суспільними переконаннями [1, с. 62]. Незважаючи на всі труднощі, які збільшилися для сільської інтелігенції 1905-1907 рр, вона не припинила своєї політичної діяльності. Більшість сільських інтелігентів мали власні переконання у необхідності зміни політичного ладу, модернізації суспільства, його справедливої націоналізації. З такими ідеями сільська інтелігенція підійшла до революційних подій 1917 р.

Така самооцінка сільської інтелігенції підкріплювалася ставленням щодо неї з боку інших верств. Упродовж епохи ринкових трансформацій в українському суспільстві склалося враження про інтелігента як про людину, що повинна стояти в авангарді людського прогресу. Мабуть, тому провідна роль інтелігенції в революційних подіях 1917-1918 рр. сприймалася сучасниками, як очевидне явище.

Отже, сільська інтелігенція Наддніпрянської України другої пол. XIX ст. – початку XX ст., незважаючи на часом складні умови, в якій їй доводилося працювати, через власне професійне самоствердження й активну суспільну позицію зробила достатньо вагомий внесок у формування соціально-політичних, культурних та економічних підвалин української нації. Частково складне соціальне становище та ізольованість від міської, а часом і від сільської цивілізації, не зупинили її представників на шляху до вироблення власного соціально-політичного ідеалу, усвідомлення своєї суспільної ролі. Починаючи з рубежу XIX – XX ст., сільська інтелігенція все частіше слугувала модератором і транслятором суспільних ідеалів та політичних вимог українського селянства, знайомила з ними інші верстви, апелювала до офіційних органів, що в умовах загальної неграмотності представників традиційного суспільства мало надзвичайно важливе значення.

Пріоритетним напрямком подальших досліджень із порушеної проблеми може бути предметніший розгляд соціально-побутового становища сільської інтелігенції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. – К.: Основи, 1997. – 423 с.;
2. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX століть: соціально-політичний портрет. – К., 1993;
3. Лисяк-Рудницький І. Виродження та відродження інтелігенції // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2-х т. – К., 1994. – Т.2;
4. Турченко Г. Соціальний потенціал українського державотворення напередодні першої світової війни // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2002. – Вип. XIV;
5. Присяжнюк Ю. Вплив ментальності українського селянства на рівень його освіченості у другій половині XIX ст. // Історія України. – 2000. - №3;
6. Присяжнюк Ю. Історико-ментальні чинники формування релігійного ідеалу українського селянства Наддніпрянської України в середині – другій половині XIX ст. // Православ'я – наука – суспільство: Проблеми взаємодії: Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції / За ред. В.В. Масненка. – Черкаси, 2004;
7. Присяжнюк Ю. Ментальні особливості соціальної активності українських хліборобів (60-90 рр. XIX ст.) // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – 1999. Вип. 12;
8. Фареній І. Педагогічна інтелігенція в кооперативному русі початку XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2004. – Вип. 8;
9. Фареній І. Православне духовенство в кооперативному русі початку XX ст. // Православ'я – наука – суспільство: Проблеми взаємодії: Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції / За ред. В.В. Масненка. – Черкаси, 2004;
10. Присяжнюк Ю. До проблеми ролі селянства в збереженні національної ідентичності українців (XIX – початок XX ст.) // Український селянин. – 2000. - №1;
11. Присяжнюк Ю. Українське селянство XIX – XX ст.: еволюція, ментальність, традиціоналізм. – Черкаси, 2002;
12. Рудницький С. Галичина та Соборна Україна // Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? – Л., 1994;
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 30;
14. Грушевський М. Спомини. К., – 1989. - №8.

І.Б.Василик

РОЛЬ ЕКОНОМІЧНИХ ТОВАРИСТВ І ОРГАНІЗАЦІЙ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ НАПРИКІНЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

На зламі XIX–XX ст. серед галицьких українців дедалі більше утверджувалося розуміння значення економічного розвитку як підвалини національного руху. У цей час виникла низка українських кредитних, кооперативних та економічних інституцій. Громадські діячі краю, як правило, брали активну участь у їх створенні й подальшій діяльності. Важливим є те, що саме ці